

*Xolmurol KARIMOV,
Qarshi davlat universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi*

Psixologiya fanlari doktori (DSc) B.Jo'rayev taqrizi ostida

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROTECTING YOUTH FROM THE RISKS OF VARIOUS HARMFUL INFORMATION

Annotation

The article discusses the socio-psychological features of protecting young people from the threat of various harmful information. They spoke about the theoretical and practical aspects of this problem, about the scientific research carried out by scientists in our country in this direction. The article also analyzes the concept of information and psychological security, its essence, and important issues of protecting young people from harmful information.

Key words: Personality, youth, globalization, information, information and psychological security, moral threat, moral vacuum, virtual world, virtual culture, addiction, defense mechanism.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАЩИТЫ МОЛОДЕЖИ ОТ РИСКОВ РАЗЛИЧНОЙ ВРЕДНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются социально-психологические особенности защиты молодежи от угрозы различной вредной информации. Рассказывалось о теоретических и практических аспектах этой проблемы, о научных исследованиях, проводимых учеными нашей страны в этом направлении. Также в статье анализируется понятие информационно-психологической безопасности, ее сущность, важные вопросы защиты молодежи от вредной информации.

Ключевые слова: Личность, молодежь, глобализация, информация, информационно-психологическая безопасность, моральная угроза, моральный вакуум, виртуальный мир, виртуальная культура, зависимость, защитный механизм.

YOSHLARNI TURLI ZARARLI AXBOROTLAR TAHDidIDAN HIMOYALASHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada yoshlarni turli zararli axborotlar tahdididan himoya qilishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Unda mazkur muammoning nazariy va amaliy jihatlari, bu borada mamlakatimiz olimlari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari haqida so'z borgan. Shuningdek, maqolada axborot-psixologik xavfsizlik tushunchasi, uning mazmun-mohiyati, yoshlarni zararli axborotlardan saqlashning muhim masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Shaxs, yoshlar, globallashuv, axborot, axborot-psixologik xavfsizlik, ma'naviy tahdid, ma'naviy bo'shliq, virtual olam, virtual madaniyat, qaramlik, himoya mexanizmi.

Kirish. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, o'z taraqqiyot yo'lini aniq belgilab oldi. Bu – demokratik huqukiy davlat, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar yo'lidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlangan mamlakatni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida mamlakatimizni isloh etish va yangilashga qaratilgan dasturiy vazifalarni bajarishda milliy qadriyatlarimiz, urf-odat va an'alarimizni saqlashga, xalqimizning asrlar davomida shakllangan mentalitetiga hurmat bilan munosabatda bo'lishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli va barqaror rivojlanadigan zamonaviy demokratik davlat qurishning o'zini oqlagan xalqaro tajribalarini chuqur o'rganish va kerakli jihatlarni qabul qilish ham davlat siyosatining ustuvor maqsadlaridan biridir.

Bugungi murakkab globallashuv davrida ma'naviy hayot sohasida vujudga kelayotgan muammolar, xalqimiz ma'naviyatini asrash va yuksaltirish, ayniqsa, yosh avlodning qalbi va ongini turli zararli g'oya va mafkuralar ta'siridan saqlash va himoya qilish masalalarini dolzarblashtirmoqda. Har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi boshqa mintaqa va hududlar bilan chambarchas bog'lanib ketgan bo'lib, biror mamlakat bu voqelikdan chetda turib ijobiy natijalarga erisha olmasligini anglash bugungi kunda qiyin emas. Jamiyatda har bir ijtimoiy hodisaning ijobiy va salbiy tomoni bo'lgani singari, globallashuv jarayoni ham bundan mustasno bo'lmay, hozirgi paytda uning g'oyat o'tkir va keng qamrovli ta'sirini deyarli barcha sohalarida ko'rish, his etish mumkin. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Hozir butun dunyoda

terrorizm, ekstremizm va boshqa tahdidlar Internet makoniga kirib, moslashib olgan. Shuning uchun ularga qarshi kurashish oson kechmayapti. Afsuski, ba'zi yoshlarda Internetdan to'g'ri foydalanish ko'nikma va madaniyati yetarli emas. Ayrim yigit-qizlar Internetni axborot, bilim va ma'rifat manbai deb emas, balki shunchaki ko'ngilochar vosita deb bilishadi. Mana shunday mafkuraviy kurash sharoitida yoshlarimiz sezgir va ogoh bo'lishi, har jabhada, avvalo, Vatan manfaatini o'ylab ish tutishi zarur"[9].

Yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi noan'anaviy axborot-psixologik tahdidlarning ko'payib borayotganligi, yoshlarning turli destruktiv kuchlar ta'siri ostiga tushib qolish holatlarining kuzatilganligi yoshlarning axborot-psixologik xavfsizligi tizimini rivojlantirishda shaxs, jamiyat va davlatning manfaatlariga tayanish, axborot-psixologik xavfsizlikka tahdidlarni aniqlash va tasniflash, ularning yoshlar ongiga salbiy ta'sirini oldini olish va bartaraf etish, himoya mexanizmlari majmuini ishlab chiqish hamda amalga oshirish, mazkur yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar samaradorligini oshirish uchun tizimli tadqiqotlar olib borish ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda axborot xavfsizligi – ko'p qirrali faoliyat sohasi bo'lib, unga faqat tizimli, kompleks yondashuv muvaffaqiyat keltirishi mumkin. Ushbu muammoni hal etish uchun huquqiy, ma'muriy, protsedurali va dasturiy-texnik choralar qo'llaniladi. Axborot xavfsizligi – aslida jamiyatning obyektiv, xolis, haqqoniy axborot manbaiga ega bo'lishi uchun yaratilayotgan shart-sharoitlarni nazarda tutadi. Albatta, bunga mustaqil axborot vositalari orqali aholiga yetib keladiga nma'lumotlar oqimi ham kiradi. Bu vositalar aynan mustaqil bo'lganliklari uchun ham birinchi navbatda moliyaviy, qolaversa,

siyosiy va boshqa tomonlardan hech bir siyosiy kuch, alohida davlat yoki ijtimoiy qatlamning manfaatlariga xizmat qilmasliklari kerak. Chunki mustaqil ommaviy axborot vositalari aslida odamlarda sodir bo'layotgan turfa xil jarayonlarga nisbatan xolis fikrning shakllanishiga imkon berishi lozim. Lekin amaliyotda ming afsuski, har doim ham shunday bo'lavermaydi va jamiyat o'z a'zolarini, ayniqsa yosh avlodni turli axborot xurujlaridan himoya qilishga majbur bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiya fani sohasida shaxsda axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tahlil etish qator olimlar va tadqiqotchilarning obyekt sifatida o'rganilgan. Shu o'rinda mamlakatimiz olimlaridan R.S.Samarov, B.M.Umarov, K.A.Xaydarov, U.D.Qodirov, X.A.Ruxiyeva, N.M.Dalimova, S.Y.Kulatova, E.M.Muxtorov, I.I.Raximova, Sh.F.Mustafayeva, L.A.Nigmatulina va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari juda muhim bo'lib, ularning izlanishlarida axborot xavfsizligi muammosining nazariy-metodologik masalalari, ochiq axborotlar tizimi va yoshlar, psixologik himoya, yoshlar va virtual olam, destruktiv kult tashkilotlar faoliyati, kompyuter o'yinlariga qaramlikning psixologik diagnostikasini amalga oshirish va korreksiya qilish, kichik maktab yoshi, o'smirlik va ilk o'spirinlik yoshida kompyuter o'yinlariga qaramlik kabi masalalar chuqur o'rganilgan.

Mazkur muammo Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi olimlari tomonidan ham samarali o'rganilgan bo'lib, ular orasida V.D.Anosov, C.B.Belov, A.B.Brushlinskiy, V.T.Ganjin, G.V.Grachev, G.YE.Juravlev, S.K.Roshin, T.M.Krasnyanskaya, V.YE.Lepskiy, G.S.Melnik, V.N.Moshin, A.B.Nepomnyashiy, S.P.Rastorguyev, P.I.Satleykin, G.Sillaste, A.N.Suxov, YE.A.Xodakovskiy, YE.I.Xomyakova, L.I.Shershev, YE.S.Polat tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari alohida ahamiyatga ega. Mualliflar o'z ilmiy izlanishlarida shaxsda axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganib, xavfsizlik, ijtimoiy xavfsizlik, inson xavfsizligi, hayot va faoliyat xavfsizligi, jamiyatda axborot xavfsizligi kabi dolzarb masalalar ustida muhim ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirganlar.

Psixologiya fanida "psixologik xavfsizlik" tushunchasi tahliliga oid qator ilmiy yo'nalishlar paydo bo'ldi. Ana shu yo'nalishlarni alohida mazmunda ko'rib chiqish, biz tadqiq etayotgan muammo uchun o'ta muhim masala hisoblanadi.

Birinchi yo'nalishga tadqiqotchilardan L.A.Aleksandrova, T.M.Krasnyanskaya, T.B.Melnitskayalarning izlanishlari aloqador bo'lib, unda jiddiy psixologik, ijtimoiy va moddiy oqibatlarga olib keladigan ekstremal holatlarda xavfsizlik fenomeni talqin etiladi. M.A.Kotikning fikricha, mazkur yo'nalish xavfli faoliyatga jalb qilingan insonlarning xatti-harakatlari va shaxsiy xususiyatlarini

hamda o'sha vaziyatdagi ishlash qobiliyatlarini o'rganishga qaratilgan [4].

Ikkinchi yo'nalish tadqiqotchilardan I.A.Bayevo, G.V.Grachev, S.K.Roshchin, V.A.Sosnin, N.L.Shlikovalarning ilmiy konsepsiyalarida aks etib, unda inson va jamiyat integratsiyasi, axborotlarning psixologik va tashkiliy xavfsizligi masalalari o'rganilgan [1].

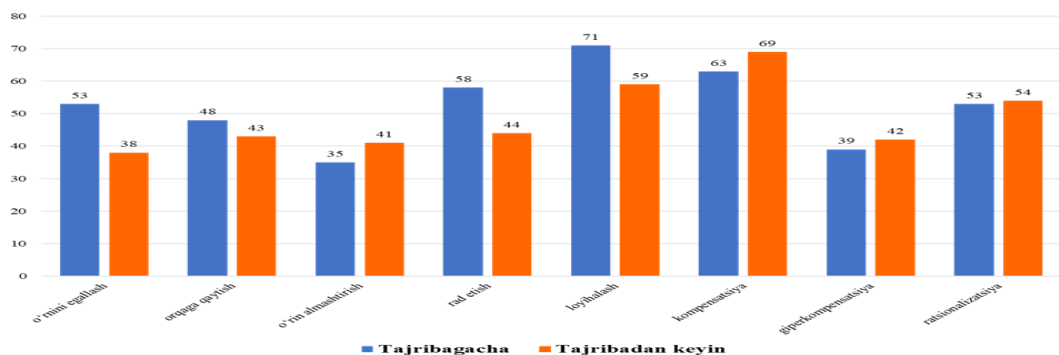
V.N.Pankratovning ta'kidicha, uchinchi yo'nalish virtual xavflarni turli yo'nalishlarda o'rganish bo'lib, unda muammo psixologik, ijtimoiy, siyosiy, texnik, moliyaviy, ekologik va boshqa jihatlar orqali tadqiq etiladi [6].

V.G.Krisko to'rtinchi yo'nalish borasida keng tadqiqotlar olib borib, fanda uni inson va jamiyatning psixologik xavfsizligi, xavfsizlik madaniyati, oila, erkak va jamiyat qadriyatlarini saqlab qolish deb nomlaydi [5].

Beshinchi yo'nalish xavfsizlikni shaxsning holati sifatida o'rganib, u ko'proq psixologik jarayonlar orqali tushuntiriladi. Y.O.Godikning ta'kidicha, mazkur yo'nalish mazmuni insondagi o'zini o'zi saqlab qolish va xavfsizlik hissi zarurligini qondirishga hamda ijtimoiy idrokka qaratilgan [2].

Mamlakatimiz olimlaridan R.S.Samarov axborotlar psixologik xavfsizligining milliy metodologik konsepsiyasini ishlab chiqib, unda axborotlashgan jamiyat va yoshlar, axborotlarning inson ongiga ta'sir etishining o'ziga xos masalalari borasida e'tiborga molik fikrlarini keltirib o'tgan[7]. Boshqa bir psixolog B.M.Umarovning ta'kidlashicha, tezkor taraqqiyot odatiy tamoyillar qatori vaqt va makon mutanosibligiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Barcha faoliyat jarayonlarida yangicha yondashuv va rivojlanish strategiyalarining shakllanishi insonlar va mintaqalarning yakkaikidan yaxlitlikka yuz burishiga olib keldi. Bu esa o'z navbatida odamlarni ma'lum bir manfaatlariga xizmat qiladigan, olis-yaqin manbalardan tarqaladigan, turli ma'no-mazmundagi axborot bosimlarining doimiy ta'siri ostida yashashga majbur qilmoqda. Shu maqsaddan kelib chiqib, yoshlarimizda bu g'oyani to'g'ri talqin qilish, fikr mulohazalarini boyitish uchun ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar tashkil qilinishi, ushbu soha bo'yicha turli ilmiy kitoblar yaratilishi davr talablaridan biri hisoblanadi[8].

Tahlil va natijalar. Biz yuqoridagi ilmiy tadqiqot ishlardan farqli ravishda tajriba-sinov ishlarimizda talabalarda kasbiy rivojlanish jarayonida konstruktiv psixologik himoya mexanizmini shakllantirishning o'ziga xos tomonlarini o'rganishga harakat qildik. Tajriba-sinov ishlarida Qarshi davlat universiteti Psixologiya yo'nalishining birinchi kurs talabalarining ta'lim muassasalaridagi o'qish jarayonlariga ishtiroki, ularning axborot-psixologik tahdidlarga munosabati va kasbiy rivojlanish jarayonida ularda konstruktiv psixologik himoya mexanizmini shakllantirish holatlarini o'rganildi.

1-rasm. 1-kurs talabalarida psixologik himoyaning konstruktivlik darajasini ifodalashi

Psixologik himoya mexanizmlarining ishlash chastotasiga ko'ra, 1-kurs psixolog talabalarining o'rta guruh profiliga ko'ra, maxsus kursni o'zlashtirish ta'siri natijasida barcha psixologik himoya mexanizmlarining ishlash yuklamasida sezilarli miqdoriy o'zgarishlar yuz bergani kuzatildi. Eng katta empirik o'zgarishlar – "o'zini egallash" mexanizmlaridan foydalanish effektida (tajribadan oldin-53%; keyin-38%; farq-15%), "Rad etish"

(tajribadan oldin-58%; keyin-44%; farq-14%), "Loyihalashtirish" (tajribadan oldin -71%; keyin-59%; farq-12%) kuzatildi. Ushbu mexanizmlar qabul qiluvchi guruhlar tipiga mansubligi uchun, talabalar tajriba jarayonida qiyinchiliklarni nazorat qilish orqali ushbu himoya mexanizmlari ishlashida keskinliklar biroz kamayganligi kuzatildi. Psixologik himoyaning yuksak mexanizmlari: "kompensatsiya" (tajribadan oldin-63%, keyin-

69%; farq-6%), "giperkompensatsiya" (tajribadan oldin -39%; keyin-42%; farq-3%), "ratsionalizatsiya" (tajribadan oldin-53%; keyin-54%; farq-1%) ishlash yuklamasida miqdoriy o'zgarishlar kamroq kuchlanishda ifodalanganligi aniqlandi. (1-rasm).

Talabalarda psixologik himoya mexanizmlarining konstruktiv usullarini shakllantirish bo'yicha eksperimental izlanish natijalarini statistik qayta ishlash Vilkokson T-mezoni yordamida amalga oshirildi. Bu borada statistik jihatdan ahamiyatli o'zgarishlar psixologik himoya mexanizmlaridan: repressiya, regressiya, rad etish, kompensatsiya, giperpensatsiyalarda aniqlandi (1-jadval).

Birinchi kurs talabalarining "o'rmini egallash"ni himoya qilishning ibtidoiy mexanizmi keskinligi sezilarli darajada kamaydi (T-Vmea= 9,5 o'tish: saytda harakatlanish, qidiruv 6), bu 1-jadval

Psixologik himoya mexanizmlarining 1-kurs talabalarida shakllantirish kuchlanishini o'zaro taqqoslashda Vilkokson mezonining empirik qiymatlari ifodasi

Psixologlarni himoya mexanizmlari	O'rmini egallash	Orqaga qaytish	O'rin almashirish	Rad etish	Loyihalashtirish	Kompensatsiya	Giperpensatsiya	Ratsionalizatsiya	PHUK
T-Vmea.	9,5*	*	6	5,5	1,5	8	1	4,5	6,5

Eslatma: 1,11-0,05 darajasida muhim ahamiyatga ega

1,11* - 0,01 muhim ahamiyatga ega

T-Vmea. - Vilkokson mezonining empirik ahamiyati

PHUK-psixologik himoyaning umumiy keskinligi

"Kompensatsiya" mexanizmlaridan foydalanish keskinligining oshishi. T-Vmea=18 da $r<0,05$), "giperkompensatsiya" (T-Vmea=21 da o'tish: saytda harakatlanish, qidiruv 6) mehnatning kognitiv tahlilini kuchaytirish, ularni yengish uchun mumkin bo'lgan variantlarni topishga intilish ifodalangan. Umumiy keskinlikda statistik jihatdan psixologik himoyada ahamiyatli o'zgarishlar (T-Vmea=36,5) aniqlanmagan. Natijada, himoya mexanizmlari funksiyalarining o'rtacha intensivligi bir xil, yuqori darajada bo'lib qoldi. Ibtidoiy mexanizmlardan foydalanish chastotasini kamaytirish va yuksak kuchlanishning oshishi tadqiqot maqsadini tasdiqlash imkonini beradi. Tadqiqotda amalga oshirilgan ilmiy tarbiyaviy ta'sir talabalar shaxsining psixologik himoya tizimiga konstruktiv ta'siri aniqlandi.

Xulosa. Bugungi kunda kundalik xalqaro munosabatlarda "axborot urushi", "axborot qarama-qarshiligi", "axborot Abosimi"

ADABIYOTLAR

1. Баева И.А. Тренинги психологической безопасности в школе. СПб.: Речь, 2002. -251 с.
2. Годик Ю.О. Угрозы и риски безопасности детской и подростковой аудитории и новых медиа [Текст] / Ю.О.Годик. -М.: Медиаскоп, 2011.-№2.-С.16-21.
3. Карпинский К.В. Психология жизненного пути личности Текст.: Учеб. пособие / К.В.Карпинский. - Гродно: ГрГУ, 2002.167 с.
4. Котик М.А. Психология и безопасность. 3-е изд., испр. идоп. Таллинн: Валгус, 1999. – 224 с.
5. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск, 1999. – 176 с.
6. Панкратов В.Н. Защита от психологического манипулирования: Практическое руководство. М.: Издательство Института Психотерапии, 2004. – 275 с.
7. Samarov R. Axborot xavfsizligining nazariy va metodologik asoslari. T.: "Akademiya", 2010. – 116 b.
8. Umarov B.M., Karimov X. Ochiq axborot tizimlarida axborot- psixologik xavfsizlik: o'quv qo'llanma. – T.: 2012, -315 b.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning O'zbekiston yoshlari forumida so'zlagan nutqidani.//https://uza.uz/ru/posts.

ko'kalamzorlashtirish tendensiyasining pasayishiga ishora qiladi, ong sohasidan bezovta qiluvchi ma'lumotni olib tashlaydi. "Orqaga qaytish" ibtidoiy mexanizmining ishlash kuchlanishini kamaytirish T-Vmea=8 da $r<0,01$) qiyinchiliklarni bartaraf etishda bolalarning xatti-harakatlarini tez-tez ishlatib turishi mumkin. O'tish: saytda harakatlanish, qidiruv T-Vmea =41,5) statistik jihatdan sezilarli darajada o'zgormadi, ehtimol, bu talabalarining yoshi va ularning o'qitish profiliga bog'liq, tasdiqlangan adabiy manbalar va boshqa ilmiy tadqiqotlarda ham shunga yaqin holatlar kuzatilgan. "Rad etish" mexanizmining ishlash kuchlanishi (T-Vmea=15,5 da $r<0,05$) kamaydi va pasayishiga olib keldi, qiyinchiliklarga e'tibor bermaslik, qiyinchiliklarni e'tiborsiz qoldirish kuzatildi (1-jadval).